

Олеся ЛИНОВИЦЬКА

АКАДЕМІЧНІ СВОБОДИ ТА УНІВЕРСИТЕТСЬКА АВТНОМІЯ

© О. Линовицька, 2011

Ключові поняття: людина, освіта, академічні свободи, відповідальність.

світа є сферою відповідальності як з боку держави, закладів освіти або викладацьких кадрів за її якість, так і з боку учня чи студента за її ефективне освоєння. Безвідповідальність тих, хто навчається, руйнує освіту, зводить її нанівець.

Зусилля викладацького складу будуть марними, якщо основний «гравець на полі освіти» – учень чи студент – не бажає навчатися. Саме тому основна відповідальність за якість освіти покладається на тих, хто навчається. Реалізувати це можна лише шляхом виховання потреби у навчанні в учнів та студентів, через формування почуття відповідальності за власну освіту не лише як за власне надбання, але й як за надбання сім'ї, колективу, держави. Зупинимося на розгляді цих питань більш детально.

Діалектичний взаємозв'язок свободи й відповідальності на рівні освітньої системи знаходить вияв у нерозривності академічних свобод учнів та студентів і їхньої відповідальності за навчання. З одного боку, поза визначенням академічних свобод учні та студенти не можуть бути схарактеризовані як реальні суб'єкти навчального процесу, перетворюючись на об'єкти впливу. З іншого – ігнорування учнями та студентами поняття відповідальності перетворює саме поняття свободи на фікцію, на нічому не

Академічна свобода охоплює передусім такі елементи, як свободу викладання, свободу проведення наукових досліджень, свободу навчання. Вона тісно пов'язана з автономією навчального закладу, яка символізує його самостійність, незалежність у реалізації навчального процесу, науковій, фінансовій, господарській діяльності, доборі кадрів тощо.

обмежене свавілля, що в кінцевому підсумку руйнує як підвалини освітньої системи, так і саму особистість суб'єкта навчання.

Поняття академічної свободи традиційно привертає увагу вчених, які досліджують проблеми освіти. З огляду на багатоаспектність цього поняття існує чимало його визначень і дефінітивних тлумачень. Якщо узагальнити наявні пояснення змісту академічної свободи в енциклопедичних словниках, законодавчих актах, програмних документах, міжнародних деклараціях тощо, то можна визначити ключові риси, що характеризують загальну її сутність. Академічна свобода передбачає:

- свободу членів академічного співтовариства, кожного зокрема чи всіх разом, у прагненні до розвитку і трансляції знань через дослідження, викладання, творчу діяльність;
- утримання з боку владних структур від використання системи освіти як інструменту для пропаганди;
- забезпечення викладацькому складу та студентам усіх вищих навчальних закладів умов для автономії і свободи викладання, навчання, науково-дослідної діяльності без зовнішнього втручання;
- відкритий доступ до інформації про суспільні справи і справи своєї установи, можливість обмінюватися інформацією зі своїми колегами у власній країні та за кордоном.

Отже, академічна свобода охоплює переліком такі елементи, як свободу викладання, свободу проведення наукових досліджень, свободу навчання. Вона тісно пов'язана з автономією навчального закладу, яка символізує його самостійність, незалежність у реалізації навчального процесу, науковій, фінансовій, господарській діяльності, доборі кадрів тощо [2, 17].

Академічна свобода – це свобода, яку надає суспільство членам академічної спільноти для того, щоб уможливити виконання покладених на них завдань, тобто своєрідний дозвіл навчальному закладу виконувати свій обов'язок перед суспільством.

У різні історичні періоди поняття академічних свобод трактувалися по-різному, але ніколи не виникало сумнівів у тому, що найбільш повно їх відображає сутність університету як навчальної й дослідницької установи. Так, середньовічний університет представляв інтереси вчених перед світською та духовною

владою, гарантував ученим індивідуальну свободу, надавав право набуття юридичних і економічних привілеїв. Сукупність прав і привілеїв академічної корпорації викладачів та студентів становили так звані академічні свободи, найголовнішими з яких були автономія й самоврядування.

Перші європейські університети створювалися на засадах самоврядування. Вони видавали власні закони, здійснювали суд над членами своєї корпорації, визначали регламентацію праці. Керівництво університетом здійснював ректор, який міг обиратися навіть зі складу студентів. В управлінні університетом брали участь викладачі, учні, а також службовці. Держава не обмежувала університетської автономії. Вона навіть виступала її гарантом. Але цей процес тривав доги, мало кількості студентів в університетах була значущою, а самі університети не потребували значних коштів.

Тож академічна свобода від самого початку функціонування університетів не була абсолютною. Університетам дозволялася більша свобода самореалізації, ніж іншим соціальним інститутам, але лише в межах університету і тільки у викладанні й дослідженнях. Церква й держава неодноразово загрожували каральними санкціями та застосовували їх, щоб упорядкати викладання в середньовічних університетах. Академічна свобода лише зрідка поширювалася на захист політичних і соціальних позицій викладачів та студентів [1, 32].

З часом вплив держави на університетське життя посилюється, незважаючи на протидію з боку академічної корпорації. Особливо цей процес активізувався після Реформації, коли він почав сприяти змінам інституційних форм управління й організації університетів. Унаслідок цього на початку XIX ст. сформувались три типи університетів, кожен з яких демонструє специфіку співвідношення «держава – університет» щодо керівництва цими закладами.

Найбільш стійкими виявилися найстаріші університети Європи – Оксфордський і Кембриджський, які зберегли автономію й академічні свободи як головне надбання. Цю ж традицію перейняли елітні приватні американські університети, такі як Гарвардський чи Стенфордський.

У протилежному напрямі стали розвиватися університети Франції. Факультети тут

перетворились на самостійні навчальні заклади, відокремившись від закладів, що безпосередньо займалися науковими дослідженнями, а викладачі були занесені до реєстру державних службовців. До середини XIX ст. у французьких університетах заперечувалась не тільки академічна свобода, але й деякі громадянські свободи науково-педагогічних працівників.

Третій шлях розвитку університетської автономії й самоврядування демонстрували німецькі університети. Через свою бідність вони не могли протистояти вторгненню держави у справи управління університетом на ранніх етапах свого розвитку. Однак з відкриттям у 1810 р. Берлінського університету набуває реального втілення сформульована В. фон Гумбольдтом ідея академічної свободи як базового принципу класичного університету.

Поняття автономії в німецьких університетах розширюється і включає в свою сферу людину (викладачів, студентів, службовців). Німецькі філософи І. Фіхте, В. Шеллінг, Ф. Шлегель розробили нову концепцію університетської освіти, що ґрунтувалась на античному ідеалі виховання й навчання людини, яка прагнула до повного розкриття своєї особистості. З приводу цього І. Фіхте зазначав, що університет повинен стати «ідеальним союзом вільних думок». Відповідно до цієї концепції ідея університету базувалась на таких принципах:

- відносна незалежність;
- принцип академічної свободи як сутності університету;
- єдність наукових досліджень і навчання;
- політичне значення ідеї освіти [12, 97].

Хоча в XIX ст. німецький університет вважався як державний заклад, що фінансується та керується державними органами влади, він зберігав певний рівень самостійності і, за переконанням дослідників, користувався такою свободою, якої не мала жодна установа Німеччини означеного періоду. Скажімо, факультети німецьких університетів обирали своїх деканів, розподіляли стипендії, організовували іспити, рекомендували міністерству кандидатури на заміщення вакантних посад на кафедрах тощо.

Діяльність німецьких університетів базувалася на таких засадах:

- універсальність як відображення ідеї про те, що всі науки взаємопов'язані і в сукупності створюють єдину картину світу;

- самоврядування (здійснення керівництва університетом радою на чолі з ректором і радами факультетів на чолі з деканами, яких обирають виключно зі складу академічного персоналу; професори у своїй науковій та навчальній діяльності незалежні від керівництва університету; професорсько-викладацький склад призначається керівництвом університету; керівництво університету підтримує на своїй території дисципліну й порядок):

- свобода викладання, тобто право кожного викладача включати в зміст навчальних дисциплін матеріал, який не визначений офіційними програмами;

- свобода навчання, тобто право студента отримувати знання відповідно до власних здібностей, уподобань, певних обставин. Таке право стосувалося як вибору навчального закладу, так і обрання на свій розсуд викладача.

- На початку XX ст. університетська автономія німецького зразка стає до певної міри загальною академічною традицією. Вона розповсюджується на різні сфери діяльності навчальних закладів: міжуніверситетське співробітництво в межах однієї держави, міжнародне співробітництво університетів, відносини університетів з місцевими, регіональними і центральними органами управління тощо [7, 70].

Увага до проблеми академічної свободи зростає на рубежі XX–XXI ст., в умовах поширення Болонського процесу. На зустрічі 29–30 березня 2001 р. у Саламанці, де зібралася понад 300 представників європейських вищих навчальних закладів, засновано Асоціацію європейських університетів (EUA). Рух європейських університетів у напрямі стандартизації вимог дає їм можливість діяти згідно з принципом автономії у поєднанні з відповідальністю. На зустрічі в Саламанці задекларовано відданість принципам Magna Charta Universitatum 1988 року і, зокрема, академічній свободі. Університети повинні мати право формувати свою стратегію, вибирати свої пріоритети в навчанні та проведенні наукових досліджень, витрачати свої ресурси, профілювати свої програми, встановлювати свої критерії для прийому професорів і студентів [11, 160].

Західноєвропейський університет сьогодення є складною глобальною багатофункціональною багатоцільовою установою, що

зберігає характеристики європейського університету попередніх історичних епох і якій наразі притаманні академічна свобода, інституційна автономія, студентський активізм, розвинута наукова, фінансова, міжнародна діяльність, а також особливі культурні якості. При цьому академічна свобода – це можливість для члена академічної спільноти думати та діяти самостійно в межах університету, національної й інтернаціональної систем вищої освіти [8].

Таке розуміння академічної свободи збігається із загальним вектором розвитку західноєвропейської цивілізації, пріоритетом якої постає особа, її права та свободи. У західній культурі, зазначає швейцарський культуролог Д. Ружмон, витворено ідеал людської особистості, яка подвійно відповідальна перед своїм покликанням і своєю державою, яка водночас незалежна та зобов'язана, а не лише вільна чи лише заангажована. Ця людина вірна собі, коли вона погоджується на діалог і творчий динамізм. Вона зраджує себе, зраджує творчий геній Європи, коли поступається спокусі зліквідувати один із термінів конфлікту або ж намагається замкнутися у своїх особливостях, або ж коли хоче всім нав'язати їх [10, 50].

Порівнюючи ситуацію в західному та вітчизняному суспільстві, дослідники доходять висновку: ринкові трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасній Україні, демонструють знецінення тих цінностей, які репрезентують спільні соціальні блага, зокрема знання. Їхнє місце заступили ринкові цінності. Індивіди у своїй діяльності керуються доцільністю та успіхом, не відчуваючи потреби в дотриманні моральних, екологічних імперативів, релігійних заповідей. Але це зовсім не означає, що можна нехтувати академічними нормами, справедливими й чесними взаєминами у закладах освіти. Академічні чесноти передбачають, передусім, повагу до особистості, гідності особи, сумлінність у науковій діяльності, етичну поведінку під час виконання своїх обов'язків [9, 34]. Як слушно зазначає Е. Гіденс, усі ми потребуємо моральних зобов'язань, які домінують понад дріб'язковими клопотами і чварами буденного життя. Мусимо бути готовими до того, аби піднятися на активний захист цих цінностей всюди, де вони занедбані або перебувають під загрозою [3, 40].

Сучасне тлумачення автономії університету в українському суспільстві також передбачає пошук компромісу між державним управлінням і самоврядуванням. Підтвердженням цьому є Закон України «Про вищу освіту» (2002), де серед принципів управління вищим навчальним закладом провідним визначається принцип автономії та самоврядування (ст. 29), а в його реалізації виділяються права освітнього закладу: самостійно визначати форми навчання, форми та види організації навчального процесу; приймати на роботу педагогічних, науково-педагогічних працівників; надавати додаткові освітні послуги; самостійно розробляти й запроваджувати власні програми наукової та науково-виробничої діяльності; створювати інститути, коледжі, технікуми, факультети, науково-дослідні центри й лабораторії, територіально відокремлені та інші структурні підрозділи; здійснювати видавничу діяльність, розвивати власну поліграфію; проводити спільну діяльність з іншими вищими навчальними закладами; брати участь у роботі міжнародних організацій; запроваджувати власну символіку та атрибутику; звертатися з ініціативою до органів управління вищою освітою про внесення змін до чинних або розроблення нових нормативно-правових актів у галузі вищої освіти, а також брати участь у роботі над проектами щодо їх удосконалення; користуватися земельними ділянками в порядку, встановленому Земельним кодексом України [6].

Отже, академічна свобода залишається основою університетського життя, однак сьогодні її необхідно перевизначити з урахуванням більш глибокої інтеграції навчальних закладів з економікою, ринком праці й програмою розвитку нації [4, 7]. Саме через розширення меж академічної свободи у виборі різних способів подання та засвоєння навчального матеріалу, тобто диференціації навчального процесу, здійснюється нинішня модернізація вищої школи. Головним вектором цього процесу є забезпечення підготовки майбутнього спеціаліста до самостійної професійної творчої праці шляхом активізації пошукової діяльності викладачів та студентів.

1. **Верланов Ю. Ю.** Академічні свободи та автономія університетів: новий формат економічних відносин з державою / Ю. Ю. Верланов, А. Я. Казарезов // *Наук. праці Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили.* – 2009. – Економіка. – Вип. 96. – Т. 109. – С. 32 – 36.
2. **Герцюк Д.** Академічні свободи у системі цінностей вищої освіти: еволюція і сучасний стан / Д. Герцюк // *Вісник Львів. націонал. ун-ту ім. Ів. Франка.* – Серія педагогічна. – 2009. – Вип. 25. – Ч. 4. – С. 16–24.
3. **Гіденс Е.** Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гіденс; [Пер. з англ.]. – К.: Альтерпрес, 2004. – 100 с.
4. **Дем'яненко Н. М.** Європейський регіон вищої освіти: пріоритети розвитку університету / Н. М. Дем'яненко // *Вісник Черкаського націонал. ун-ту ім. Б. Хмельницького.* – Серія педагогічні науки. – 2008. – Вип. 125. – С. 3 – 8.
5. **Дражниця С. А.** Диференціація навчання: актуальні проблеми та пріоритетні шляхи реалізації в інтегрованому освітньому просторі ВНЗ / С. А. Дражниця, О. М. Дражниця, О. А. Дудар // *Зб. наук. праць Хмельниц. ін-ту соціальних технологій Університету «Україна».* – 2010. – № 2. – С. 178 – 183.
6. Закон України «Про вищу освіту». – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=2984-14>.
7. **Зеленська Л. Д.** Євровий досвід становлення університетської автономії й самоврядування / Л. Д. Зеленська // *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту.* – 2008. – № 3. – С. 69 – 71.
8. **Ржевська А. В.** Сутність і головні характеристики сучасного західноєвропейського університету / А. В. Ржевська. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npdntu_pps/2010_7/rjevskaj.pdf.
9. **Рижак Л.** Євроінтеграція вищої освіти України: аксіологічний вимір / Л. Рижак // *Вісник Львівського націонал. ун-ту ім. Ів. Франка.* – Філософські науки. – 2008. – Вип. 11. – С. 27–37.
10. **Ружмон Д.** Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців / Д. Ружмон. – Львів: Б. в., 1998. – 277 с.
11. **Сінкевич Є. Г.** До проблеми запровадження університетської автономії: вітчизняний та зарубіжний досвід / Є. Г. Сінкевич // *Наук. праці Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили.* – 2009. – Історія. – Вип. 91. – С. 60–163.
12. Університети Росії: проблеми автономії і регіонального самоуправління / А. М. Юрков [отв. ред.]. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1995. – 123 с.

Резюме

• *Функціонування закладів освіти розглядається з огляду на притаманні їм академічні свободи та університетську автономію. Доводиться, що академічна свобода залишається основою університетського життя, яку нині треба перевизначити з урахуванням більш глибокої інтеграції навчальних закладів з економікою, ринком праці й програмою розвитку нації. Саме через розширення меж академічної свободи у виборі різних способів подання та засвоєння навчального матеріалу здійснюється нинішня модернізація вищої школи. Головним вектором цього процесу є забезпечення підготовки майбутнього спеціаліста до самостійної професійної творчої праці шляхом активізації пошукової діяльності викладачів та студентів.*

• *Функционирование заведений образования рассматривается с учётом присущих им академических свобод и университетской автономии. Доказывается, что академическая свобода остаётся основой университетской жизни, которую сегодня нужно переопределить с учётом более глубокой интеграции учебных заведений с экономикой, рынком труда и программой развития нации. Именно через расширение пределов академической свободы в выборе разных способов представления и усвоения учебного материала осуществляется нынешняя модернизация высшей школы.*

• *Functioning of establishments of education is examined taking into account inherent them academic freedoms and university autonomy. It will be that academic freedom remains basis of university life, which today needs to be redefined taking into account more deep integration of educational establishments with an economy, labour-market and program of development of nation. Exactly through expansion of limits of academic freedom present modernization of higher school is carried out in the choice of different methods of presentation and mastering educational.*